

NĚKOLIK POZNÁMEK KE VZÁJEMNÉ INSPIRACI LITERÁRNÍ VĚDY A LITERÁRNÍ VÝCHOVY

BOŽENA PLÁNSKÁ

Polistopadová doba postavila spisovatele i literaturu spolu s celou škálou literární reflexe do principiálně nové perspektivy. Nemíní se tím, že by se změnila funkce literatury či postavení jejích tvůrců, ale spíše náhled, sebepojetí, které se rozkolísaly od uvolněného oddechnutí nad vítanou absencí mimoestetických požadavků a norem na literaturu kladených až k úleku ze zjevné, či spíše jevové, marginalizace literatury a spisovatelů a jejich společenského vlivu.

Nebudu hovořit o oprávněnosti těchto pocitů – jejich fakticita je nepopíratelná¹ a v českém kulturním prostředí, v němž osoba i osobnost spisovatele a jeho slovesný projev minimálně od obrození jsou zatíženy (a to v doslovném smyslu) silnou a mnohdy až nesnesitelnou společenskou a etickou příznakovostí, i pochopitelná.

Český intelektuál, a tím je "člověk od pera" povýtce, nese svůj úděl, jak často svou ontologickou roli nazývá, s jemnou, ale postřehnutelnou dotčeností, jež kolísá mezi oprávněnou i neoprávněnou pretenzí na osobnostní i společenskou výlučnost, jež se, vymáhána i bagatelizována, nezřídka tematizuje a zároveň plynule přechází do svého opaku, či vlastně komplementární podoby – do obrazu, sebestylizace spisovatele jako mluvčího národa, barda a vůbec osoby v nejvyšší míře kompetentní vyjadřovat se ke stavu světa a české kotliny zvláště.

Slovesné umělecké dílo se pak za tohoto stavu věcí, jehož historická a kulturní podmíněnost je sice nasnadě, ale který nebývá vždy domýšlen do praktických konců literárního provozu, stává jakýmsi druhotným artefaktem, jehož postulovaným úkolem je zprostředkovávat oboustranně (na ose autor – čtenář) posunutou metakomunikaci vzájemných projevů, závislostí a očekávání.

Na rovině ontologické bychom mohli hovořit o reflexi osobnosti spisovatele jako o nevyjasněné, či spíše zamlžované antepozici manipulovatelného a manipulaci se vzdávajícího a ji očekávajícího individua, jehož "raison d'être" neopouští předem vymezená pole očekávaných aktivit a postojů a jehož "individualizace" se odehrává ve vnějším časoprostorovém, kulturně

¹ Viz *Tvar* 1995, č. 6 (příspěvky z konference Spisovatel a společnost, zvláště E. Kantůrková: Spisovatel ve společenské pasti; L. Kasal: Společnosti je literatura ukradená).

historickém a mravně patetickém milieu, a respektabilní sebe-vědomou subjektivitou, (snad) charakterizovatelnou volným, nezatíženým, a tedy v lidských podmínkách svobodným tvůrčím aktem, subjektivitou, jejíž duch, byť historicky a společensky zakotven, nese nezaměnitelné stigma poznávajícího a poznávaného sebe-rozvrhu. To, co zde nazýváme subjektem, míníme jako nezaměnitelnost, neodvozenost bytostného určení, jež vždy proniká, prozařuje jevou podobou smyslové skutečnosti, v našem případě skutečností textu.

Jde totiž o to nejdůležitější – o narovnění dialogu čtenáře s řečí uměleckého textu, o nastolení vzájemné důvěry a respektu v onom mnohohlasí literárních textů a jejich čtenářských konkretizací.

Problém pocitu mimoběžnosti komunikace současného českého spisovatele a jeho čtenáře, či šířeji společnosti, netkví podle našeho názoru v literatuře, v uměleckém textu samém. Ještě žádná společnost se neobešla bez umění jako projevu zvláštní schopnosti tvůrčí lidské bytosti. Falešná perspektiva, a tedy nedorozumění vzniká tam, kde spisovatelé chtějí být vnímáni (a tedy respektováni, případně milováni) jako individuální osoby a vztahují tak čtenářskou afektivitu náležející dílu na svou psychofyzickou jsoucnost, a kde naopak čtenáři jsou vychováváni vidět v uměleckém textu pouhý obraz něčeho, druhotný tvar předpokládaných obsahů, jejichž danost je zakotvena v mimesis.

Ponechme budoucí spisovatelské sebereflexi vyvážení oné existenciální rozkolísanosti, jež asi nemůže ústit jinam než k jejímu přijetí a estetickému zhodnocení, a věnujme se čtenáři jako hlavnímu předmětu naší úvahy.

Ve shodě s naším záměrem a profesním zaměřením se nebudeme zabývat fenoménem čtenáře "an sich", neboť zde bychom se stěží dobrali čeho jiného než abstraktního konstruktů, a tedy spíše fantómu, spokojme se s formulací čtenářství jako schopnosti postižení sémanticko-noetických vlastností díla v nejlepším případě jeho ontologických kvalit odkazujících k bytí a vystupujících na foliu literárních toposů určitého textu, a věnujme se problémům literární výchovy, či spíše výchovy literaturou, a to ne snad ve smyslu úzce didaktickém, ale s přízvukem na edukační, obecně vzdělávací stránku věci.

Zde nemůže ujít naší pozornosti, že na školách základních a středních literární výchova v minulých desetiletích degradovala jak v rámci školních disciplín, tak i jako samostatná disciplína, vyžadující si pro zachování svého jedinečného habitu zvláštní pedagogickou invenci. V rámci školních disciplín je na literární výchovu dosud prakticky v neztenčené míře vykonáván unifikáční tlak, který se literární výchovu snaží vtěsnat do naukového typu přírodovědných disciplín s jejich relativně jednoduchou kontrolní a klasifikační vazbou. Výsledkem je pak neadekvátní důraz na

biograficko-historickou složku předmětu, která zdánlivě nejlépe vyhovuje požadavkům školského výukového provozu. Zde paradoxně dochází k odtržení literární výchovy a literatury v žákovském vnímání od nejbližší disciplíny, od jazyka. Žáci nejsou stimulováni k tomu, aby v literárním textu vnímali především zvláštním, originálním, jedinečným způsobem utvářený jazykový projev, text ztrácí svou finalitu jako literární artefakt a stává se pouhým odrazištěm pro výkladové konstrukce, jejichž bázi pojmenoval profesor Zdeněk Mathauser² jako problém školské estetiky obsahu a formy, kde falešný předpoklad komplementarity obou pojmů v důsledku vede ke vnímání obsahu jako dominantního "ideově-tematického plánu" pouze ilustrujícího určitý děj či příběh, který, protože neopřene o analýzu konkrétního jazykového materiálu, je ve školském výkladu všemožně zneužitelný a náchylný k všemožným dezinterpretacím, a "formy", která je pak míněna pouze instrumentálně jako obslužný prvek, závisující na "vůli", respektive tvůrčím rozmaru autora (častý žákovský či studentský obrat: autor *používá* formy té či oné).

V konkrétní školské praxi dochází pak ještě k dalšímu prohloubení této nepravé dichotomie ve směru literárních druhů, kdy "obsahovost" je přičítána dílům prozaickým, respektive epickým, zatímco poezie je vykládána jako ornamentalizovaný slovosled, občas "ozvláštněný" tropikou, jejíž souvislost s celkem textu bývá reflektována jen částečně nebo vůbec ne.

Dětský či adolescentní čtenář je tak veden nikoliv k "vidění textu" (Mathauser), nýbrž ke spekulativnímu čtení, které anticipuje budoucí, či někdy již dokonce předem zadané, a tedy jednotně vyžadované čtenářské konkretizace. Že dochází k frapantnímu odtržení autentického subjektivního čtenářského zážitku od takto prefabrikované čtenářské konkretizace a její degradaci na nudné povinné školní penzum s následným odvratem od děl takto prezentovaných, není zajisté nic překvapivého.

Školská literární estetika tedy stojí na počátku dlouhodobého a nejednoduchého procesu, který postupně přenesse důrazy ze složky informativní na formativní schopnosti či mohutnosti literárního díla, od pasivní recepce literární mimetiky k pochopení díla jako středu, průsečíku, nespočetných vztahů, jejichž prostřednictvím přestává být kniha uzavřenou entitou a sama se vztahem stává.³

Cestu k této transformaci vidíme v respektování především tří postulátů, kterými současná literární věda konstituuje fenomenologii románu 20. století, ale o kterých se snad ne neprávem domníváme, že přesahují toto žánrové vymezení a jsou v té či oné míře platné pro literaturu vůbec.

² Z. Mathauser: Co vidíme uměleckými texty?, *Tvar* 1995, č. 3.

³ D. Hodrová: Román ve 20. století – jeho teorie a praxe, *Česká literatura* 1994, s. 227-254.

Je to především pojetí literárního textu jako *umělého výtvoru*, kde mimesis ustupuje do pozice fakultativního atributu, jehož prostřednictvím prozařuje vnitřní subjektivní zkušenost, nedostupná empirickému individuu, která zároveň tuto mimesis transcenduje.

Dále pak je to pozornost k *literárnosti* textu jako k distinktivnímu znaku vymezujícímu diachronně i synchronně literární dílo právě jako literární dílo, jako beletrii (ukazuje se, že i uchazeči o vysokoškolské studium literatury mají v této věci zmatek – do krásné literatury zahrnují jak populárně naučné knihy, tak i náboženské texty východních myslitelů).

A konečně je to respekt k literárnímu dílu jako k *dílu otevřenému*, nabízejícímu se prostřednictvím své strukturality nikoliv nekonečnému, ale přece jen širokému spektru interpretací (Hodrová). Tato otevřenost díla, již do literatury jako agens vstupuje čtenář, předpokládá ovšem i "otevřenost dílu", bezprostřední, obsahovými a formálními apriorismy nezatíženou schopnost prožitku díla v jeho celistvosti, z níž se postupně vynořuje jeho smysl, ne ovšem jako něco jednoduše či jednoznačně formulovatelného, ale právě jako mnohohlasí dialogického protipohybu, jenž je zároveň i případem spolubytí autora a čtenáře.